УДК 347.4

Мар'яна Пленюк,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, старший науковий співробітник
відділу проблем договірного права НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

У статті зазначено, що у зв'язку з накопиченим науковим досвідом та широким спектром наукових досліджень юридичних фактів в усіх галузях права на сьогодні існує не тільки необхідність у аналізі їх понять в аспекті договірного права, а й у відповідній систематизації, за наявності якої відбуватиметься правильне введення юридичних фактів як підстав виникнення договірних зобов'язань у стійкий науковий інструментарій. Проаналізовано класифікації юридичних фактів, запропоновано шляхи удосконалення існуючої системи класифікації юридичних фактів шляхом дуалістичного критерію розмежування.
Ключові слова: *юридичні факти, договірні зобов'язання, систематизація, зобов'язання, дії, події.*

З'ясування основних принципів побудови юридичних фактів у зобов'язальному праві та розкриття правової природи — це лише перший крок до розуміння їх сутності. Наукова систематизація — це крок наступний, адже обрання правильного критерію диференціації є однією із оптимальних розробок для уніфікації систематизації юридичних фактів як підстав виникнення договірних зобов'язань.

У правовій літературі класифікацію правомірних дій як юридичних фактів вперше здійснив М. М. Агарков у 1946 р. [1]. У подальшому саме вона стала основою класифікацій, які, свого часу, здійснювали вчені: М. Г. Александров, С. Ф. Кечек'ян, О. О. Красавчиков, Ю. К. Толстой, Р. О. Халфіна та ін.

Систематизація юридичних фактів, як будь-яка інша наукова класифікація, є певним схематичним відбитком реальності і відображає не всі, а лише деякі ознаки юридичних фактів, за якими можливо провести логічно-стрункy побудову з визначенням основних ознак окремих груп фактів, що мають теоретичне значення для вирішення проблеми в цілому.

Як відомо, результативність та ефективність використання класифікації як засобу вивчення правових відносин залежить від правильності вибору принципів її побудови. Саме на такий аспект у свій час звертав увагу В. Б. Ісаков. Вчений пропонував класифікувати юридичні факти за такими критеріями: 1) класифікація як засіб систематизації; 2) пояснювальна функція; 3) евристична функція; 4) прогностична функція; 5) практична функція [2]. С. Ф. Кечек'ян вважав, що класифікацію юридичних фактів слід проводити: 1) за тими наслідками, які вони спричиняють; 2) за якостями самих юридичних фактів [3].

Увага вчених щодо класифікації юридичних фактів у попередні роки була настільки прискіпливою, що стала причиною й інших наукових поглядів. Зокрема М. М. Агарков писав, що навіть якщо ми б мали до кінця відпрацьовану схему всіх чи хоча б основних юридичних фактів цивільного права і розклали за цією схемою різні підстави виникнення зобов'язальних відносин, все ж завдання розробки системи цих підстав не тільки не було б вирішене, а й не було б навіть належним чином поставлене [4]. Погодитись із такою думкою вкрай важко, адже нині правова наука у своєму розпорядженні має величезний арсенал наукових доробок та тверджень, що відсутність

класифікації юридичних фактів як підстав виникнення договірних зобов'язань призведе, як мінімум, до хаосу не тільки в науці, а й на практиці, оскільки інтерес учасників майнового обороту він теж осягне. Саме тому наукова систематизація юридичних фактів являє собою тонкий інструмент, який виступає передумовою наукового аналізу підстав виникнення договірних зобов'язань.

Класифікаційним чинником, за яким прийнято систематизувати юридичні факти, є вольовий критерій. При цьому в юридичній літературі зустрічаються думки, що використання лише однієї ознаки не надає можливості на всебічну характеристику юридичних фактів. Не погоджуючись з наведеним, О. О. Красавчиков зазначав, що висловлені думки зовсім не означають, що відразу слід вдаватися до одночасного використання двох чи більше критеріїв у одному поділі для отримання бажаного результату [5]. Погоджуючись загалом із тим, що використання однієї ознаки не надає всебічної можливості проведення характеристики юридичних фактів, зауважимо, що цивілістичній доктрині дихотомічні підходи, в тому числі й щодо класифікації різних явищ, відомі (поділ права на публічне та приватне), тому ми поділяємо погляди, за якими систематизація юридичних фактів є сукупністю розвинутих, паралельно існуючих наукових класифікацій за різними критеріями, оскільки так вона надасть змогу охарактеризувати юридичні факти як підстави виникнення договірних зобов'язань. При цьому зазначимо, що наукова та практична цінність такої класифікації може бути різною і залежатиме від правильності вибору та чіткості формулювання критеріїв класифікації.

У своєму науковому дослідженні В. Б. Ісаков, здійснюючи класифікацію юридичних фактів, звертав увагу, що структура класифікаційних досліджень юридичних фактів повинна складатися із таких елементів як: 1) класифікація юридичних фактів за «вольовим» критерієм; 2) допоміжні класифікації; 3) дихотомічні класифікації [6]. Цінність першої групи класифікації неодноразово не тільки науково обґрунтовувалась, а й пройшла перевірку часом, тому вважаємо, що вона є найбільш важливою у систематизації юридичних фактів у договірних зобов'язаннях. Що ж до другої групи, то варто зазначити, що така класифікація надає можливість поглянути на юридично-фактичну основу юридичних фактів, тобто на життєві факти. Відповідно, такий підхід надає можливість віднайти нові напрями вирішення проблемних питань щодо правового регулювання договірних зобов'язань. Дихотомічна класифікація — це поділ за наявністю чи відсутністю ознак. На думку зазначеного автора, саме така класифікація дозволяє виділити і самостійно проаналізувати окремі групи юридичних фактів, які володіють своєрідністю (факти-правовідносини, судові рішення, строки тощо). Погодитись із таким твердженням автора в загальному розумінні можливо, проте, на наш погляд, такий критерій класифікації не буде ефективним засобом наукового аналізу, більше того, не надасть наукової можливості проникнути в розуміння змісту юридичних фактів як підстав виникнення договірних зобов'язань. Зважаючи на те, що автором акцент робиться на «допоміжній класифікації», не виключатимемо й її прямого призначення, адже цим самим вдається підкреслити важливість першого елемента класифікації «за вольовою» ознакою. Що ж до дихотомічного поділу юридичних фактів, вважаємо такий критерій можливим, проте незрозумілим залишається обсяг юридичних фактів, що охоплюються цим критерієм поділу, а також слід враховувати й ті обставини, за якими кожна група може бути похідною від іншої, у випадку існування відносин субординації.

Враховуючи те, що для будь-якої наукової класифікації найважливішим є правильно сформулювати ознаку поділу, С. С. Алексєєв класифікував юридичні факти залежно від зв'язку фактів з індивідуальною волею і поділяв їх на юридичні дії та юридичні події [7]. О. С. Іоффе, звертаючи увагу на різницю між подіями та діями, наголошував на тому, що різницю слід убачати не у витоках їх походження, а в характері їх процесу, адже події носять не вольовий характер у своєму процесі, незалежно від причин їх виникнення, а дії — є вольовими не

тільки за своєю причиною, а й у своєму процесі [8].

Звертаючи увагу на залежність характеру перебігу факту від волі людини, а також на події, що виникли в результаті вольових дій людини, О. О. Красавчиков здійснив класифікацію юридичних фактів залежно від «наявності в них прояву волі» [9]. Забігаючи наперед, зазначимо, що саме такий критерій класифікації, як показує практика, є найбільш влучним, адже надає змогу враховувати залежність характеру перебігу фактів та більш точно окреслити критерій їх розмежування. Відповідно, такого критерію дотримуємося й ми при аналізі та систематизації юридичних фактів як підстав виникнення договірних зобов'язань, адже невірне визначення кола юридично значимих обставин, їх неточне відображення засобами юридичної мови робить межі забороненного і дозволенного нечіткими, що створює передумови для різних зловживань.

Таким чином, за «проявом волі» юридичні факти в договірних зобов'язаннях поділяємо на: 1) *дії;* 2) *події*. Юридичні події — це явища природи, виникнення і розвиток яких не залежить від волі і свідомості людини. Юридичні дії — це вчинки людини, акти державних органів, пов'язані з волевиявленням суб'єктів договірних зобов'язань. При цьому слід зазначити, що *юридичні дії за ставленням до права* поділяються на *правомірні* та *протиправні*. Правомірні дії відповідають приписам юридичних норм, у них виражається правомірна, відповідно до законодавства, поведінка. Протиправні дії — суперечать правовим приписам, завдають шкоди інтересам суспільства і держави.

У процесі правового регулювання юридичні дії як основний вид юридичних фактів виступають у різних якостях. Саме дії є підставами виникнення, зміни та припинення договірних зобов'язань, а також настання правових наслідків. З іншого боку, дії відіграють роль матеріального об'єкта, на який впливають правові відносини і заради яких здійснюється правове регулювання.

Юридичні події — це життєві обставини, настання яких не залежить від волі й свідомості людини. Водночас, як зазначено в теорії держави і права, багато подій можуть залежати від волі людини, проте лише на початку (народження людини, її смерть, пожежа тощо) [10]. Окрім наведенного, зазначимо, що події залежно від причин їх виникнення прийнято поділяти на абсолютні та відносні.

О. О. Красавчиков правомірні дії розрізняв за моментом спрямованості волі на юридичні наслідки, виділяючи юридичні акти та юридичні вчинки [11]. При цьому юридичні акти поділяв за суб'єктами правових відносин на цивільно-правові, сімейно-правові, адміністративні та судові акти. У юридичних вчинках, писав автор, воля та дії суб'єкта спрямовані на створення певного блага, на предмет праці, але не на юридичні наслідки своєї діяльності. Спрямованість дій суб'єкта на юридичні наслідки носить виключно факультативний характер, тобто вони можуть бути, а можуть і не бути — наслідки будуть одні й ті самі. Відповідно, під юридичними наслідками вчений розумів правомірні юридичні дії, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки незалежно від того, чи були спрямовані ці дії на вказані наслідки, чи ні. Окрім цього залежно від зв'язку дій, в яких виражається юридичний вчинок, з об'єктом суб'єктивного права О. О. Красавчиков розрізняє два основних види таких вчинків: матеріальні (вплив на об'єкт виступає в якості результату дії) та нематеріальні вчинки (дія, що є змістом вчинку, безпосередньо не впливає на об'єкт).

Запропонована двочленна класифікація О. О. Красавчикова (юридичні акти, юридичні вчинки) хоча й отримала безліч схвальних відгуків, на наш погляд, розкриває лише окремий аспект юридичних фактів у договірних зобов'язаннях. Відповідно, вона не є такою, що видається бездоганною, адже у ній порушено принцип побудови наукових класифікацій, а саме недопущення взаємовиключення членів одного поділу. Зокрема, класифікуючи факти за ознакою «спрямованості волі» на досягнення правового наслідку, О. О. Красавчиков відносить до юридичних вчинків і дії, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, незалежно від того, чи наявна спрямованість волі на вказані наслідки, чи ні.

На думку Т. В. Солодовник, класифікувати юридичні факти у трудових правовідносинах доречніше за такими ознаками, а саме: 1) правомірні дії спрямовані на виникнення юридичних фактів; 2) юридичні вчинки; 3) результативні дії [12]. На нашу думку, наведена класифікація має свій науковий інтерес, але породжує суттєві суперечки, які важко пояснити. Тут погоджуємося з думкою А. В. Коструби, що поділ юридичних фактів на юридичні акти, юридичні вчинки і результативні дії, взагалі неможливо пояснити в силу всеохоплюваності актів та вчинків [13].

В доктрині права існують й інші класифікації юридичних фактів. Зокрема В. М. Синюков виділяє факти-дії, факти-вчинки, факти-явища, факти-оцінки («добре», «погано», «позитивний», «негативний»), факти-дефініції, факти-юридичні принципи [14]. На наш погляд, наведена класифікація юридичних фактів справедливо не отримала схвальних відгуків на сторінках юридичної літератури, адже, класифікуючи юридичні факти, насамперед, слід звертати увагу на модель поведінки, яка встановлена нормою права та узагальненню конкретних життєвих обставин, а також на проблеми реалізації норми права.

Характеризуючи класифікації юридичних фактів залежно від характеру наслідків, Є. О. Харитонов зазначає, що така класифікація є небездоганною, оскільки не враховує усі варіанти трансформації правовідносин, а саме можливість призупинення правовідносин, поновлення після призупинення тощо. Саме тому вчений пропонує класифікувати юридичні факти за ознакою характеру наслідків, які настають внаслідок існування певних обставин, при якому їх слід поділяти на: 1) юридичні факти, що встановлюють право. З їх існуванням пов'язане виникнення правовідносин; 2) юридичні факти, що змінюють право. Наявність цих фактів спричиняє зміну правовідносин, що вже існують; 3) юридичні факти, що припиняють право. Це такі обставини, наявність яких спричиняє припинення правовідносин, що вже існують; 4) юридичні факти, що перешкоджають виникненню або трансформації права. Це обставини, наявність яких зумовлює правову неможливість виникнення, зміни, припинення тощо правовідносин; 5) юридичні факти, що призупиняють право (зупинення позовної давності у випадках, передбачених ст. 263 ЦК України); 6) юридичні факти, що поновлюють право. До них належать обставини, наявність яких спричиняє відновлення прав, що існували раніше [15].

Зазначимо, що свого часу О. О. Красавчиков, критикуючи класифікацію Н. М. Коркунова [16], запропонував класифікувати їх на: 1) юридичні факти правоутворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі; 2) юридичні факти позитивні, негативні. Під правоутворюючими юридичними фактами вчений пропонував розуміти ті юридичні факти, з якими норми права пов'язують виникнення конкретного права у визначеного суб'єкта. Відповідно, правоприпиняючі факти — це ті, з якими норми права пов'язують припинення конкретного права у визначеного суб'єкта. Під правозмінюючими фактами вчений розумів факт, з якими норми права пов'язують зміну визначеного права, яке може здійснюватися за двома напрямами — зміну носія суб'єктивного права чи обов'язків (перевід боргу, цесія) або зміна змісту даного права (заміна виконання).

У правовій літературі існують різні точки зору щодо правозмінюючих фактів. Зокрема Р. С. Бевзенко заперечує «зміну права», адже, за загальним розумінням, суб'єктивне право однієї особи не змінюється, а припиняється і, відповідно, виникає в іншої особи. Саме тому один і той самий юридичний факт — цесія — одночасно є правовиникаючим та правоприпиняючим фактом [17]. На нашу думку, «перехід (передача) права» носить умовний характер, так би мовити, є калькою «передачі речі». Відповідно до цього, під «переходом права» слід розуміти припинення права у одного суб'єкта і виникнення такого самого права у іншого суб'єкта договірних зобов'язань. Саме тому, заміна виконання зобов'язання може розглядатися як дія боржника щодо передачі кредитору майна замість того, яке було предметом зобов'язання. У разі якщо така «зміна виконання зобов'язання» здійснюється за допомогою

укладення консенсуального договору, то, відповідно, згода (волевиявлення) на укладення договору вважатиметься юридичним фактом, за наявності якого в однієї сторони припиняються договірні зобов'язання, а в іншої виникають. Більше того, при реальній зміні виконання зобов'язання, тобто боржник здійснює передачу кредитору іншого майна, ніж було обумовлено в договорі, також припиняються договірні зобов'язання*. Відповідно, в цьому випадку також існує правоприпиняюча дія факту. Про актуальність та науковий інтерес до правоприпиняючих юридичних фактів свідчать останні наукові доробки [18].

Таким чином, будь-які зміни умов про об'єкт договірних зобов'язань завжди супроводжуються не зміною договірних зобов'язань, а виникненням нового права — права вимоги передання об'єкта зобов'язань. Це саме стосується й зміни строків виконання договірних зобов'язань, адже у кредитора виникає право вимоги об'єкта договірних зобов'язань. Крім цього, зауважимо, що не можна вести мову про зміну права в тому випадку, коли відбувається зміна суб'єкта права. Так, наприклад, при укладенні подружжям договору купівлі-продажу продавець надав дружинні один розрахунковий рахунок для зарахування платежів, а потім надіслав чоловікові повідомлення про те, що кошти потрібно надсилати на інший рахунок. Відповідно, за наведеним прикладом не спостерігатиметься «зміна права», адже право вимоги щодо виконання грошового зобов'язання залишається незмінним, сторони лише змінили місце виконання грошових зобов'язань. Отже, думки з приводу того, що поняття «правозмінюючий юридичний факт» не має права на існування, не є переконливими. Враховуючи надшвидкий розвиток наукових технологій, які докорінно змінюють морально-етичні норми та цінності суспільства, що, в свою чергу, впливають на договірні зобов'язання, на нашу думку, видається неможливим обмежувати поділ юридичних фактів лише двома ознаками, адже така класифікація пояснює лише дії юридичних фактів, а не їх природу зокрема. Більше того, за такою класифікацією один і той самий юридичний факт може бути поміщений як в одну, так і в другу групу. Наприклад, згода фізичної особи на укладення договору може стати як основою виникнення, так і основою для припинення договірних зобов'язань.

Таким чином, класифікуючи юридичні факти в договірних зобов'язаннях за ознакою правових наслідків, розмежовуємо їх на: правовиникаючі, правозмінюючі, правоприпиняючі, правопризупиняючі, правовідновлюючі. Особливість останніх убачаємо у тому, що вони не породжують нових договірних зобов'язань, а відновлюють зобов'язання, які раніше припинилися або тимчасово призупинилися.

1. Понятие сделки по советскому гражданскому праву // Советское государство и право. — 1946. — № 3—4. — С. 51—52.

2. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. — М., 1984. — С. 28—29.

3. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. — Изд-во АН СССР, 1958. — С. 172.

4. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. — М. : Юрид. изд-во, 1940. — С. 85—86.

5. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М., 1958. — С. 86, 120.

6. Исаков В. Б. Зазнач. праця.

7. Алексеев С. С. Общая теория советского права / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1966. — С. 167.

8. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. — Л., 1949. — С. 120.

* Така конструкція можлива у випадку, якщо боржник при укладенні договору передбачив своє право припинити договір за допомогою передачі іншої речі, ніж тієї, яка становить предмет договору.

9. Красавчиков О. А. Зазнач. праця.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Консум, 2001. — С. 347.
11. Красавчиков О. А. Зазнач. праця.
12. Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Л. В. Солодовник. — Х., 2004. — С. 83—84.
13. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі припинення цивільних майнових відносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / А. В. Коструба. — К., 2015. — 443 с.
14. Синюков В. Н. Юридические факты в системе общественных отношений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Н. Синюков. — Свердловск, 1984. — С. 192.
15. Харитонов Є. О. Деякі питання класифікації юридичних фактів / Є. О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права. — 2008. — Вип. 42. — С. 73—81.
16. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. — СПб., 2003. — С. 202—203.
17. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова. — М. : Юрайт, 2009. — С. 355.
18. Коструба А. В. Зазнач. праця.

Пленюк Марьяна. Некоторые вопросы систематизации юридических фактов в договорных обязательствах.
В статье указано, что в связи с накопленным научным опытом и широким спектром научных исследований юридических фактов во всех отраслях права сегодня существует не только необходимость в анализе их понятий в аспекте договорного права, но и в соответствующей систематизации, при наличии которой будет происходить правильное введение юридических фактов как оснований возникновения договорных обязательств в устойчивый научный инструментарий. Проанализированы классификации юридических фактов, предложены пути совершенствования существующей системы классификации юридических фактов путем дуалистического критерия разграничения.
Ключевые слова: *юридические факты, договорные обязательства, систематизация, обязательства, действия, события.*

Plenyuk Mariana. Some questions systematization of legal facts in contractual obligations.
The article stated that due to the accumulated scientific experience and extensive research of legal facts in all areas of law today is not just the need for analysis of the concepts in terms of contract law, but also in the respective systematization which will take place in the presence of proper administration legal facts as the basis of contractual obligations in steady scientific tools. Analyzed the legal classification of the facts offered ways to improve the existing system of legal classification of the facts by the dualistic separation criterion.
Key words: *legal facts contractual obligations, systematization, obligations, actions, events.*